

Výzva svědomí a hledání spravedlnosti – Tolstého „Vzkříšení“ z pohledu práva

Radim Seltenreich

*Univerzita Karlova, Právnická fakulta
Katedra právních dějin
E-mail: seltenreich@prf.cuni.cz
ORCID: 0000-0003-3524-6652*

The Call of Conscience and the Search for Justice – Tolstoy’s “Resurrection” from a Legal Perspective

Abstract:

In his article, the author discusses Tolstoy’s work *Resurrection*, which is often characterized as a distinctly “legal novel”. For a better understanding of the context, he first introduces us to Tolstoy’s life and work, in which law played an important role, if only because he studied law, even though he did not complete his studies. In this context, for example, he showed a lifelong interest in the issue of the death penalty. The novel *Resurrection* is based on a real case that Tolstoy learned about from the famous Russian lawyer Koni. Tolstoy changed the facts somewhat, but it is interesting to note that in the novel he makes precise references to specific legal provisions during the court proceedings. The work is a strong criticism of criminal law and the prison system in Russia at the time, with Tolstoy also addressing the philosophy of crime and punishment, rejecting the punishment of one person by another as part of his “Christian anarchism”.

Keywords: Tolstoy; *Resurrection*; crime; punishment; prison system

Klíčová slova: Tolstoj; Vzkříšení; trestný čin; trest; vězeňský systém

DOI: 10.14712/2464689X.2026.554

Ve světové literatuře lze najít jen málo autorů, jejichž dílo je tak úzce spjaté s hledáním smyslu lidského života, jako je právě celek tvorby Lva Nikolajeviče Tolstého (1828–1910). Ostatně nikoliv náhodou je mu dána do hrobu v milované Jasné Poljaně ona pověstná hůlka, symbolizující právě jeho „věčné hledačství“. Významnou a nepominutelnou částí

tohoto nezřídka míjení a nenacházení vytčeného životního cíle je pak i samotná otázka spravedlnosti, jež má mnohé do činění jednak s Bohem, jednak s lidským svědomím, a konečně také i vcelku logicky s lidskými zákony.¹

A v rozsáhlé Tolstého literární i mravně-reformátorské tvorbě je vcelku dost míst, kde se problematiky tohoto svého bytostného zájmu dotýká, nikde však zřejmě v tak koncentrované a umělecky zdařilé podobě, jako je tomu v jeho pozdním románu „Vzkříšení“, kde se mu vše výše uvedené podařilo skloubit v mimořádně působivém výrazu. Skutečně, je zde lidské svědomí nejprve vzdorující Boží perspektivě, aby ji následně přijalo za svou, a pokusilo se ji co nejlépe realizovat, a jsou zde i lidské zákony a jejich služebníci, vždy pokulhávající za ideálem nastolení spravedlnosti, ba co hůře, svou chybnou a laxní aplikací zákona jejímu průchodu vlastně zabraňující a ji diskreditující. To vše je však zapotřebí pro lepší pochopení zasadit do odpovídajícího kontextu, kde tak musí mít nevyhnutelně své místo i alespoň stručné vyličení stavu práva v tehdejší carské Rusku, stejně jako i základní nástin Tolstého života a díla: prostě právo i literatura.

Autor světového významu

Započneme-li pak Tolstého životem a dílem, jistě není třeba zdůrazňovat jeho naprosto mimořádné postavení nejen v rámci ruské, ale i světové literatury. Hovoří-li přímo jeho kolegové „od řemesla“ na Tolstého adresu v superlativech typu „ten největší z nás“ (výrok Stefana Zweiga) či „musel bych dosáhnout absolutní dokonalosti nebo se zbláznit, abych s ním vstoupil do ringu“ (Hemingway), platí o to více jistě i zcela mimořádný obdiv a uznání ze strany celých generací jeho čtenářů, vždy unešených jak doslova monumentálním plátnem, na něž nanáší své příběhy, tak i minuciózním líčením dramat jednotlivých lidských svědomí.²

Tolstoj prostě nepřestává fascinovat tím, jak se to jeho zdánlivě jen „dobové líčení“ přesně otiskuje do nadčasově platného popisu problémů lidské psychiky, a právě i otázek lidského svědomí. Připomeňme v této souvislosti třeba jen slavný citát z románu „Anna Kareninová“, dodnes zmiňovaný v souvislostech „zákonitostí manželského života“: „Všechny šťastné rodiny jsou si podobny: každá nešťastná rodina je nešťastná svým způsobem.“³

A takových nejen konkrétních vět, ale i širších souvislostí vážících se k celku jeho díla, a dodnes nepřestávajících inspirovat, bychom mohli nalézt mnohem více. I kdybychom se sebevíce chtěli vyhnout frázi používané (naštěstí jen dočasně) zejména pro zesnulé diktátory, v tomto případě se jí prostě nevyhneme – „Tolstoj je stále živý“, jeho dílo vybízí k neustálému komentování a recepci, a je obrovskou škodou spojenou s nesmírným vlastním ochuzením, pokud současný úpadek čtenářských zvyklostí vede přeci jen k tomu, že už je mnohým znám spíše jen „z druhé ruky“, než z vlastní četby.

Samotný život Tolstého se přitom začíná roku 1828 narozením do šlechtické rodiny v Jasně Poljaně nedaleko Tuly, a toto místo je potom do značné míry pevnou konstantou jeho často nesnadného života. K této charakteristice určitě patří i skutečnost, že Tolstoj již záhy přichází nejprve o matku, a později i o otce. Roku 1844 pak začíná studovat

¹ Blíže k Tolstého významu pro světovou literaturu viz BLOOM, H. *Kánon západní literatury*. Praha: Prostor, 2000, s. 348–364.

² PAROLEK, R. – HONZÍK, J. *Ruská klasická literatura*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1977, s. 413.

³ Blíže k této problematice viz POZNER, V. *Tolstoj zemřel*. Praha: Československý čtenář, 1937, s. 33–40.

arabsko-tureckou slovesnost na filozofické fakultě univerzity v Kazani, přičemž ovšem později přechází – a to je v kontextu námi zvolené problematiky nemálo významné – na právnickou fakultu. Tato studia ovšem nedokončí, a roku 1847 se vrací do Jasně Poljany, která mu připadla po rozdělení otcovského majetku mezi jednotlivé sourozence. Na začátku 50. let 19. století potom odjíždí na Kavkaz, kde slouží v armádě, přičemž souběžně započíná i svou literární tvorbu, v níž si již poměrně záhy vydobude nemalé jméno zejména svou trilogií „Dětství, Chlapectví, Jinošství“. Ze své vojenské zkušenosti ostatně vytěží i tzv. sevastopolský cyklus („Sevastopolské povídky“). Již roku 1856 je ale z armády na vlastní žádost propuštěn v hodnosti poručíka, aby pak následující roky trávil jak cestami do zahraničí, tak i statkářským životem v Jasně Poljaně.⁴

Významné přitom je, že zde otevírá také školu pro vesnické děti, ve které i sám vyučuje (později vytváří a vydává „Slabikář“), přičemž v bouřlivém roce 1861, kdy bylo zrušeno nevolnictví působí jako smírčí zprostředkovatel snažící se o spravedlivé naplnění práv místních vesničanů (dokonce vydává i časopis „Jasná Poljana“). Z hlediska osobního života je potom roku 1862 významný jeho sňatek se Sofií Andrejevnou Bersovou, se kterou má následně 13 dětí, a nezdíka i rozepře, vedoucí k závažným manželským krizím ovlivňujícím i jeho literární tvorbu.

Zároveň počinají vznikat i první vrcholy jeho literární tvorby představované zejména epopéjí „Vojna a mír“ a románem „Anna Kareninová“. Od nich se ale zhruba od konce 70. let 19. století uchyluje stále více k sepisování mravně-reformátorských a křesťanským inspirovaných traktátů promýšlejících základní problémy lidského života v kontextu aktuálně existujícího státu, církve a společnosti.

Jeho zcela mimořádné spisovatelské nadání jej ovšem nakonec opět přivádí i k literární tvorbě, v níž co do rozsahu i myšlenkové závažnosti vyniká právě jeho pozdní román „Vzkříšení“, vznikající v letech 1889–1899. Souběžná Tolstého kritika ruského pravoslaví pak vede roku 1901 k jeho exkomunikaci z církve. To ovšem v té době již světově proslulému autorovi nebrání, aby v reakci na represe ruského státu následující po potlačení revoluce v roce 1905 nenapsal pojednání „Nemohu mlčet“ ostře kritizující toto počínání. Sám Tolstoj je ovšem ze strany některých svých radikálních příznivců podrobován kritice za to, že jeho v některých aspektech stále přežívající styl šlechtického života je v přímém rozporu s myšlenkami obsaženými v jeho mravně-reformátorském díle. Aby tomuto pro jeho svědomí dále již nesnesitelnému rozporu – a také s tím souvisejícím manželským hádkám – unikl, opouští roku 1910 Jasnou Poljanu, přičemž jen za několik dní na to umírá na zápal plic na železniční stanici Astapovo.⁵

Role práva v Tolstého myšlení

Jak již uvedeno, Lev Nikolajevič Tolstoj práva studoval, a byť jejich studia nedokončil, zanechala nepochybně otisk v jeho vzdělání. „Právo“ tak není na rozdíl od mnoha jeho spisovatelských kolegů v jeho díle jen vágní a blíže neurčený pojem, ale faktor, jehož zákonitosti a dopad do konkrétních lidských vztahů velmi dobře chápe. To pak platí obzvláště pro oblast trestního práva, jímž se často zabýval, a kde při zpracování látky zejména uplatňoval své odborné znalosti z konkrétní platné právní úpravy.

⁴ NEŠPOR, P. *Portréty: L. N. Tolstoj*. Praha: Orbis, 1971, s. 186–187.

⁵ Tamtéž, s. 187–188.

To však samozřejmě ani neznamená, že by Tolstého také nezajímaly obecné filozofické otázky, jež se s tímto právním odvětvím neodmyslitelně pojí. To je zvláště význačné u „práva trestat“, kde jej zase poměrně pochopitelně nejvíce fascinovala problematika trestu smrti. Svět mravních a právních norem se mu přitom zákonitě nepřekrýval, což je třeba zvláště dobře patrné ve vzpomínce z mládí na vojenskou službu, kdy byl svědkem přísného trestání vojáka důstojnickým kolegou. Poté, co mu toto jednání vytkl s tím, že dotyčný zřejmě nečetl evangelium, dostává se jemu samotnému odpovědi: „A vy jste nečetl vojenské řády?“⁶

Je tak zřejmé, že ideální svět lidského zacházení s bližním lze často jen stěží najít v aktuálně platné právní úpravě, a Tolstoj na tuto dle něj skandální skutečnost nikdy nepřestane ve svém literárním díle, stejně jako v publicistických projevech upozorňovat, s jasnou žádostí o nápravu tohoto neutěšeného stavu. Známy etický tolstojovský požadavek „neprotivení se zlu násilím“ tak u něj nakonec vede až náhledu, že by stát neměl mít právo trestat, neboť – jak to i konstatuje hlavní hrdina románu „Vzkříšení“ kníže Něchljudov, všechny neřesti tolik bující právě mezi vězni, jsou následkem „nepochopitelného bludu, že prý lidé smejí trestat jiné lidi“, přičemž řešením nejsou ani návrhy na humanizaci vězeňství a trestání. Jednoduše proto, že sebelepší návrhy v této oblasti dle Tolstého jednoduše míjejí jádro problému, jímž je právě samotný faktor nepřipustnosti trestání člověka člověkem. To pak zvláště vystupuje do popředí v otázce již zmiňovaného trestu smrti. S tím Tolstoj sice neměl tak děsivě osobní zkušenost, jako tomu bylo v případě Dostojevského, přesto však i on byl roku 1857 v Paříži přítomen veřejné popravy, která v něm zanechala trvale hluboký dojem, a již nakonec nemohl pro sebe označit jinak než jako vraždu – „vražda jest vraždou, nejhorší hřích na světě, a že tu před mýma očima spáchali tento hřích“.

Je přitom zajímavé, že zcela konkrétně existovala v tradičně spíše (a nejen ve vývoji práva) zaostalém carském Rusku ve vztahu k trestu smrti dlouhá historie abolicionismu, kdy je už roku 1753 vydán „zákon proti trestu smrti“ (tedy ještě předtím, než vyšla slavná Beccariova kniha „O zločinech a trestech“), kterým se trest smrti na značné části ruského území ruší (jako trest ruskému právu cizí byl roku 1799 zrušen i v těch guberniích, kde byl doposud vykonáván).⁷

Po nástupu Mikuláše I. na trůn se ovšem trest smrti do ruského práva vrací (vzpomeňme už popravu děkabristů), a to jak ve známém „Svodu zákonů ruského impéria“ z roku 1832, tak i v trestním zákoně z roku 1845, přičemž se jednalo o trest ukládaný nikoliv za kriminální trestné činy, nýbrž za politické delikty (jednalo se tedy o trend přímo protichůdný vývoji ve většině kontinentální Evropy). To je pak ostatně potvrzeno i přijetím dalšího trestního kodexu roku 1903. Podle něj je trest smrti vyhrazen pouze pro nejtěžší protistátní zločiny, jakož i pro některé vojenské delikty (ženám pak může být uložen jen v případě účasti na atentátu na člena panovnické rodiny nebo pokusu o státní převrat). Samotné veřejné popravy byly v ruském státě zakázány v roce 1882 (ovšem mimo jeho asijskou část).

Ke strmému nárůstu výkonu trestu smrti ovšem dochází v reakci na potlačení revoluce v roce 1905, kdy jsou po vyhlášení „výjimečného stavu“ hned v dalším roce zřízeny

⁶ KOSEK, J. Nesud'te, abyste nebyli souzeni (Právo trestat v románu Vzkříšení a v dalších textech křesťanského anarchisty Lva Tolstého). *Právněhistorické studie*, 2020, roč. 50, č. 2, s. 88.

⁷ Tamtéž, s. 95–96.

vojenské polní soudy, které potom vynášejí přes tisíc rozsudků trestu smrti, přičemž v pokračujícím období této Stolypinovy vlády represe a další tisíce rozsudků trestu smrti (viz i známý nechvalně proslulý termín „Stolypinova vázanka“) následují až do roku 1909, kdy se situace začíná konečně stabilizovat (sám Stolypin, jenž ve funkci předsedy vlády zaváděl na druhou stranu také ale i potřebné ekonomické a politické reformy, se stal obětí atentátu roku 1911).

Není tak ani divu, že tento tvrdý a nemilosrdný přístup k nepřátelům carského režimu vyvolává i nesouhlas kriticky smýšlející části ruské inteligence, kdy například profesor trestního práva Malinovskij přirovnává toto nadužívání hrdelního trestu ke krevní mstě. A stranou se svou kritikou nezůstává ani sám Tolstoj. Právě naopak – jeho stať „Nemohu mlčet“ z roku 1908 se snaží otřást nejen svědomím Ruska, ale i světa, když poukazuje na brutální postup carského režimu. Tolstoj tak přímo říká: „... hle, již druhý, třetí rok nepřetržitě popravy, popravy a popravy.“ A dokonce projevuje i větší pochopení pro zločiny revolucionářů než pro toto jednání carského režimu: „... ať jejich vraždy jsou jakkoli ohavné, přece nejsou tak chladnokrevné jako vaše pevnostní vězení, transportace, šibenice a hromadné střílení.“⁸

Vidíme tak, jak se spisovatelův postoj ke stále více represivní roli trestního práva v carském režimu v průběhu času a v reakci na vnější události negativně stupňuje, přičemž jednoznačně odmítavý byl již dříve, jak je dobře patrné právě na jeho velkém románu „Vzkříšení“ vznikajícím zhruba v poslední dekádě 19. století. I proto musíme roli trestního práva v něm konečně věnovat bližší pozornost.

Geneze Tolstého románu a jeho děj

Chceme-li se ovšem zabývat tímto Tolstého dílem a rolí trestního práva v něm (protože právě o toto právní odvětví zde téměř výlučně jde), musíme si nejprve alespoň stručně nastínit kontext jeho vzniku a dějovou zápletku v tomto románu obsaženou.

Jak již naznačeno, po velkém úspěchu svých románů „Vojna a mír“ a „Anna Kareninová“, propadá Tolstoj určité deziluzi z literární tvorby, protože „všechna naše činnost, kritika, věda i umění – zjevily se mi v novém světle. Pochopil jsem, že to všechno je jen hříčka zhýčkaných lidí a nemá vůbec žádný smysl.“ Právě vášnivé hledání životního smyslu jej tak přivádí k sepisování nábožensky inspirovaných a na mravní reformu zaměřených spisů, přičemž mu ale stále nedává pokoj ani jeho mimořádné umělecké nadání. Do deníku si tak v této souvislosti poznamenává: „Začal jsem přemýšlet o tom, jak dobře by bylo napsat román de longue haleine, který bych prozářil svým dnešním náhledem na věci.“ A touto syntézou mravního poselství a jeho brilantního literárního vyjádření se nakonec stává právě onen román „širokého dechu“ Vzkříšení. S jeho základním námětem se přitom Tolstoj poprvé setkává už v červnu roku 1887, kdy mu známý ruský právník A. F. Koni vypráví zajímavý příběh ze své vlastní právní praxe. Podle něj tak porotce vznešeného původu poznal při soudním přeličení v prostitutce souzené za krádež dívku, již ve svém mládí svedl. Protože je otřesen jejím životním osudem, na němž má podle všeho zásadní podíl, chce se s ní ve snaze odčinit svou vinu oženit, přičemž ale ke sňatku nakonec nedochází, protože dotyčná v mezidobí ve vězení zemřela.

⁸ Tamtéž, s. 96–97.

Bytostného moralistu i umělce, jakým Tolstoj nepochybně byl, příběh natolik zaujal, že ho nejprve začíná zpracovávat ve formě povídky. Nakonec však začíná tušit, že potenciál této látky je mnohem větší, a že právě z ní by mohl vzniknout onen román „širokého dechu“, k němuž ho jeho tvůrčí génius v poslední době tolik přitahoval.

Vzniká tak nejprve zárodečná verze *Vzkříšení*, datovaná zhruba roky 1889–1895, v níž je důraz kladen právě na zpracování psychologického portrétu „kajícího se šlechtice“. Jakkoliv pak tato skutečnost zůstává i nadále nezpochybnitelným základem celého románu, přidružuje se k němu v druhé verzi (druhá polovina roku 1895) výrazněji i popis dobové sociální problematiky, což se připisuje zejména té okolnosti, že Tolstoj zde uplatnil poznatky, které získal jako jeden z organizátorů pomoci lidem postiženým hladomorem.

Ještě jeden obrat pak přichází spolu se třetí verzí románu, v níž Tolstoj věnuje více pozornosti i svedené dívce (ta zde na rozdíl od předlohy neumírá), přičemž z díla odstraňuje i jeho původní závěr, který měl končit sňatkem a dalším harmonickým soužitím obou hlavních hrdinů. Naopak prokresluje vězeňské scény, jakož dává i více sarkastické vyznění popisům šlechtického života. Toto vše je pak i obsahem závěrečných redakcí a korektur díla probíhajících až do roku 1899. Přímou v carském Rusku je jeho vydání podrobeno i cenzorským zásahům, které z jeho 129 kapitol umožnily publikovat v původním znění pouhých 25.⁹

Jaká je tedy nakonec jeho konkrétní zápletky, do níž je – jak už vícekrát řečeno – neodmyslitelně včleněna i odpovídající trestněprávní problematika? V konečné autorově verzi vypadá v hrubých obrysech takto: asi třicetiletý kníže Něchljudov poznává jako porotce při soudním projednávání případu, kdy byl zavražděnému kupci podán jed prostitutkou, v dotyčné Jekatěrinu Maslovovou, kterou před sedmi lety na statku svých tet svedl, a když s ním otěhotněla, tak ji opustil. Dítě později zemřelo, a ona sama se vydala právě na dráhu „lehké ženy“. Kníže tak pod tíží probuzeného svědomí nejenže uznává svou vinu, ale rozhoduje se i skoncovat se svým dosavadním prázdným životem šlechtice, pročez opouští „lepší společnost“, v níž se do té doby prakticky výlučně pohyboval. Zároveň se pokouší také zvrátit přísný odsuzující rozsudek nad Maslovovou, který nad ní byl vynesen v důsledku formulačního pochybení poroty (tedy opět i jeho spoluvinou). Té pak nabízí dokonce i manželství, a následuje ji na nucené práce, případně je s ní ochoten žít ve vyhnanství poté, co přeci jen dochází k příznivé změně rozsudku. Maslovová, ačkoliv jej dle všeho miluje, se ale nakonec rozhoduje provdat za politického vězně, kterého na cestě do svého nuceného exilu poznala.

Tolik tedy ve stručnosti děj románu, z kterého je tak i dobře patrné, co je zde vlastně hlavním problémem, totiž skutečnost, že ten, kdo celou nastalou situaci v podstatném smyslu zapříčinil, a tedy i „viník“, vynáší soud nad svou obětí. Termín „*Vzkříšení*“ tak kromě toho, že se malá část děje odehrává i o Velikonocích, odkazuje tedy zejména k tomu, že pomalému rozkladu se propadající osobnosti hlavního hrdiny zažívá nakonec skrze uvědomění si své viny, následnému pokání a zejména díky snaze o aktivní nápravu neblahého stavu věcí, své „vzkříšení“.¹⁰

⁹ HONZÍK, J. Geniální zrak i srdce. In: TOLSTOJ, L. N. *Vzkříšení*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1961, s. 477–479.

¹⁰ LAUER, R. L. N. Tolstoj's „Auferstehung“ In: MÖLK, U. (ed.). *Literatur und Recht*. Göttingen: Wallstein Verlag, 1996, s. 296–302.

Právo v díle obsažené

Vraťme se však nyní podrobněji k samotnému románu a právním aspektům, které obsahuje. V centru pozornosti je z tohoto hlediska pochopitelně čin obžalované Maslovové, přičemž se samotnou žalobou nás Tolstoj v přímé citaci uvozené slovy „žaloba zněla“ seznamuje v 10. kapitole prvního dílu románu. Podle ní tak zřejmě někdy na konci 80. let 19. století v hotelu „Mauretanie“ náhle umírá kupec Smělkov, přičemž po jeho pohřbu se na základě tvrzení jeho přítele objevuje podezření, že dotyčný byl otráven s cílem uloupit mu peníze, které měl u sebe. Následně zavedené vyšetřování pak skutečně potvrdilo, že Smělkov obdržel z banky větší částku, z níž však byla u něj po smrti nalezena jen nepatrná část. Zároveň se přitom i prokázalo, že celou poslední noc před smrtí kupec strávil v hotelu ve společnosti prostitutky Ljubky (Jekatěrinu Maslovové). Ta mu pak měla i dát na radu sluhy Kartinkina vypít kalíšek koňaku, do nějž dala bílý prášek, který jí dodal právě Kartinkin. Pokojská z téhož hotelu a Kartinkinova partnerka Bočkovová pak vložila v den následující po Smělkovově náhlé smrti na svůj účet větší částku rublů ve stříbre. Po exhumaci kupcova těla a následné pitvě je dále i zjištěno, že v organismu zesnulého se nachází jed, jasně poukazující na skutečnost, že smrt nastala otravou. Nikdo z trojice Maslovové, Kartinkina a Bočkovové, proti níž byl vzneseno obvinění, se ovšem nedoznal, přičemž Maslovová tvrdila, že z návodu Kartinkina sice dala kupci do koňaku nějaký prášek, že jí však tento zároveň tvrdil, že se jedná pouze o uspávací prostředek. Chtěla totiž, aby Smělkov usnul, a ona tak mohla co nejdříve odejít.

Všichni tři jsou nakonec obžalováni z toho, že po předchozí dohodě odcizili kupci Smělkovovi částku 2 500 rublů ve stříbre a prsten (ten prodala „své šéfově“ Maslovová s tím, že jí ho kupec daroval poté, co ji zbil a ona chtěla odejít), „a aby ho usmrtili, dali mu vypít jed, což mělo za následek jeho smrt“. Žaloba pak končí tímto konstatováním: „Tento zločin spadá pod paragrafy 4 a 5 článku 1453 trestního zákona. Proto a na základě článku 201 trestního řádu podléhají rolník Simon Kartinkin, Jevfimie Bočkovová a měšťanka Jekatěrina Maslovová okresnímu soudu za účasti porotců.“¹¹

Jak z uvedeného dobře patrné, pokouší se před námi Tolstoj předestřít zcela exaktní popis právního případu s kvalifikací opřenu o konkrétní právní ustanovení. Tak si ostatně počíná i dále, když jsou předsedajícím soudcem porotci vyzváni, aby si prohlédli konkrétní doličné předměty (mezi nimi i zmíněný prsten), a když jsou také podrobně obeznámeni s výsledky provedené soudní pitvy (autor rozhodně nešetří detaily – dozvídáme se třeba, že „mrtvola byla nadmutá“ a „oči vylezly z důlku a rohovka je zakalena“), přičemž největší pozornost je samozřejmě věnována změnám v žaludku, ve střevech a ledvinách, které „svědčí s velkou pravděpodobností o tom, že smrt nastala otravou jedem, který se dostal Smělkovovi do žaludku zároveň s alkoholem“.

Nakonec je ale celé soudní projednávání (spojené v rámci důkazního řízení především s výslechem svědků a obžalovaných) přeci jen uzavřeno, a porota dostává seznam otázek, který má zodpovědět. I zde se Tolstoj neomezuje na povšechné líčení, ale v rámci své „otevřenosti vůči čtenáři“ mu dotčené problémy případu v přesné formulaci předkládá. Z ní pak ovšem i vyplývá, že téměř všechny otázky na porotu směřované se nakonec redukují vlastně na jedinou, totiž zda Kartinkin, Bočkovová a Maslovová pojali „vražedný a loupežný úmysl vůči obchodníkovi Smělkovovi, dali mu po dohodě s dalšími osobami do koňaku

¹¹ TOLSTOJ, L. N. *Vzkříšení*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1961, s. 43–44.

jed, což mělo za následek Smělkovovu smrt, a odcizili mu kolem dvou tisíc pěti set rublů a brilantový prsten?“. ¹²Porota se pak postupně přiklání k vině Kartinkina a nevině Bočkovové (pro odsouzení za uvedený čin není v jejím případě dle náhledu většiny dostatek důkazů), přičemž vzrušený spor se vede právě o vinu Maslovové, k jejímuž odsouzení se kloní především hlavní porotce. Nakonec je i pro celkovou únavu některých porotců uznána její vina s tím, že ale jednala „bez loupežného úmyslu a majetek neodcizila“. Taktéž dohodnutá doložka na odpověď stran její viny „ano, avšak bez vražedného úmyslu“ není ale nakonec z nepozornosti do spisu zanesena.

Předseda soudu, který je rovněž o její nevině přesvědčen, je verdiktem poroty překvapen, neboť ten ve své výsledné formulaci v jejím případě vlastně říká, že „Maslovová nekradla, neloupila, ale přitom otráвила člověka zcela bezúčelně“. Uvažuje tak i, že by na případ aplikoval paragraf 818, který – jak nás autor poučuje – „praví, že shledá-li soud obvinění nespravedlivým, může zrušit verdikt poroty“. To však nakonec pro rozhodný nesouhlas jednoho ze dvou přísedících soudu, není možné, a žalobce tak v reakci na verdikt poroty pronáší následující: „Navrhuji, aby Simon Kartinkin byl potrestán podle paragrafu 1452 a 1453 odstavec čtvrtý, Jevfimie Bočkovová podle paragrafu 1659 a Jekatěrina Maslovová podle paragrafu 1454.“ I zde je tedy Tolstoj zcela exaktní, přičemž dodává: „Byly to ty nejtěžší tresty, jaké vůbec mohly být vyměřeny.“¹³

Ono nezanesení formulace „ano, avšak bez vražedného úmyslu“ ohledně viny Maslovové do odpovědi poroty, se tak ukazuje být skutečně osudovým, neboť ta je následně v obsáhlém rozsudku soudu dotýkajícím se i obou dalších spoluobžalovaných (i ten Tolstoj přesně včetně citace odpovídajících paragrafů uvádí) odsouzena ke zbavení občanských práv a k nuceným pracím v trvání čtyř let.

Toto je tedy to základní vyličení soudního případu, kolem něhož se děj románu odvíjí. A jenom z již uvedených citátů je tak i dobře patrné, že označení tohoto Tolstého díla za „eminentně právnickou knihu“ je jistě oprávněné, jakkoliv ovšem přitom její hlavní smysl a poslání spočívá nepochybně v úplně jiné oblasti. Někdy se tak i uvádí, že Tolstým zvolený soudní případ je jakousi svého druhu „právní klasikou“ upozorňující na skutečnosti, které se v trestním právu stále vracejí.

Maslovová totiž dle provedeného dokazování skutečně nespáchala úmyslnou vraždu, stále jí však lze zřejmě obvinít ze „zabití z nedbalosti“, či jak se i přesněji formuluje, „z tělesné újmy s následkem smrti“, protože se pokusila vpravit do cizího těla látku, o jejímž přesném složení se blíže neinformovala. Právě to, že tělesná újma může v krajním případě znamenat i usmrcení, pak poukazuje na nemalou nebezpečnost takového jednání.¹⁴ Souběžně je z uvedeného zřejmá i Tolstého kritika porotního soudnictví, což je zajímavé už proto, že v zavedení tohoto typu soudnictví v rámci reformy Alexandra II. spatřovali mnozí ruští politici i právníci vítaný liberální element veřejného života (nejinak tomu ostatně bylo i v jiných evropských zemích). Zde však při popisu složení poroty dominuje pocit z přítomnosti spíše lhostejných a nezodpovědných lidí, jak o tom svědčí i ono fatální opomenutí zanést příslušnou klíčovou doložku do odpovědi stran viny Maslovové.

¹² TOLSTOJ, L. N. *Vzkříšení*, s. 88.

¹³ Tamtéž, s. 93.

¹⁴ Blíže viz SCHROEDER, F. Ch. Tolstojs „Auferstehung“ aus der Sicht des Juristen. In: MÖLK, U. (ed.). *Literatur und Recht*. Göttingen: Wallstein Verlag, 1996, s. 313–317.

To pak má samozřejmě při jen velmi omezených možnostech revize rozsudků porotních soudů i své neblahé následky.

Tolstoj se jinak při popisu tohoto soudního líčení nikterak ani nezřídka ostrých sarkastických poznámek na adresu některých členů právníckého stavu. Tak třeba hovoří o jiném soudním případě a „pozoruhodném obratu, jež v procesu dokázal způsobit slavný advokát a pro který jedna ze stran, stará paní, ač byla zcela v právu, musí pro nic zaplatit odpůrci značnou částku. Geniální advokát!“ Samotného zástupce obžaloby v případě Maslovové pak charakterizuje „... na universitě byl vyznamenán za svou práci i služebnostech v římském právu, a proto byl zmíry sebevědomý, samolibý ..., a tudíž neskonale hloupý“.

Význam celého soudního líčení konečně naprosto bagatelizuje následujícím odstavcem: „Rabelais píše, jak právník, k němuž přišly sporné strany, uvedl nejprve všechny možné zákony, přečetl dvacet stránek nesmyslné právníké latiny a pak sporným stranám navrhl házet kostkou – sudá nebo lichá. Padne-li sudá, má pravdu žalobce, padne-li lichá, tedy žalovaný. Tak tomu bylo i zde.“¹⁵ Pokud se pak samotného knížete Něchljudova v roli jednoho z členů poroty dotýká, sledujeme nejprve především jeho obavy z toho, že ho Maslovová pozná, a že se tak snad nějakým způsobem ozřejmí i zásadní role, kterou sehrál v jejím „mravním pádu“. Teprve později začíná jeho zásadní proměna, která vede až k vědomému se přihlášení k odsouzení s jasným předsevzetím sdílet ve společném manželství její další osud. Kníže je jinak samozřejmě přesvědčen o její nevině (tedy o tom, že vědomě rozhodně neusilovala o kupcův život), v rozrušení způsobeném nečekaným setkáním s Maslovovou nicméně i on opomene zanést do spisu výše už zmíněnou klíčovou formulaci. Tím spíše ale následně začne usilovat i o nápravu této své nepozornosti, která dále zásadně zhoršila už tak neblahý osud této jím kdysi svedené ženy.

Prvním krokem v tomto směru je tak rozhovor s předsedou soudu následující hned po vynesení rozsudku. Ten mu pak na konstatování, že „není vinna travičstvím, a přitom byla odsouzena na Sibiř“ odpoví, že „soud vynesl rozsudek podle odpovědí, které jste sami dali. Ačkoli i soudu se zdálo, že ty odpovědi neodpovídají pravému stavu věcí“. Kníže tedy dozrává, že šlo o trestuhodné opomenutí celé poroty i jeho samého, načež je soudcem po dotazu o možnosti nápravy této chyby odkázán na nesnadnou cestu kasačního řízení s tím, že se má ohledně konkrétního postupu obrátit na advokáta.

To pak i Něchljudov skutečně učiní, když si pro tento účel zvolí advokáta Fanarina, který jej při formulaci stížnosti na „trestní kasační odbor“ překvapí tím, že vše postaví nikoliv na sdělení, že se porota dopustila trestuhodné chyby při formulaci své odpovědi, ale na pracně nalezených formálních nedostacích řízení: „Tento rozsudek jest výsledkem natolik závažných procesních přehmatů a omylů, že musí být zrušen. Za prvé bylo čtení znaleckého posudku Smělkovových vnitřností během líčení hned na začátku přerušeno předsedou, to za prvé.“ Dále pak následují další podobně „formální body“ kasační stížnosti opřené opět o přesně citované paragrafy konkrétní právní úpravy, jež ve svém celku knížete poučí, že svět práva má svá vlastní pravidla hry, která jsou pro nalézání spravedlnosti vlastně irelevantní, přesto ji však mohou při správném použití pomoci prosadit. Tato skutečnost má ovšem i ten rub, že Něchljudov při svých dalších návštěvách soudních prostor, advokáta a zejména věznice, v níž navštěvuje Maslovovou, na dalších případech poznává, že často přísné, ba přímo absurdní naplňování nepromyšleně stanovených formálností platného

¹⁵ TOLSTOJ, L. N. *Vzkříšení*, s. 91.

práva může nezřídka vést k naprosto zničujícímu výsledku u jednotlivých konkrétních lidských osudů.¹⁶

Není zde prostor všechny tyto případy podrobně jako je tomu u toho pro děj románu zásadního líčit. Každopádně lze konstatovat, že nově probuzené svědomí hlavního hrdiny je upřímně šokováno případy politických vězňů, přetrvávajícího tělesného trestání u „osob zbavených práv“, stejně jako osudy lidí zcela zjevně neprávem odsouzených za nespáchané kriminální delikty: „Nechtěl věřit, že by bylo pravda, co mu ten dobromyslný člověk vyprávěl, tak hrozné bylo pomýšlení, že lidé mohli člověka zatknout pro nic za nic, jen proto, že mu sami ukřivdili, obléknout hod do trestaneckého šatu a vsadit na to místo hrůzy.“ Snaží se jim tedy v rámci svých možností pomoci, když třeba opatří obhájce lidem, kteří jsou jako naprosto nevinní ve vězení jen proto, že „si nedali prodloužit průkazy“.

Hned na začátku druhého dílu knihy jsme pak obeznámeni s tím, že případ Maslovové bude projednáván před trestním senátem, a kdyby tam věc nebyla úspěšná, neboť – jak advokát sám připouštěl – „kasační důvody byly velmi chabé“, pak bude Maslovová ve skupině vězňů transportována na Sibiř, kam ji kníže hodlal následovat. Zároveň se opět objevuje i kritika celého justičního aparátu, v němž namísto zánícovanosti pro hledání spravedlnosti už existuje jen apatie a lhostejnost, se svými obvyklými zhoubnými následky: „To je právě chyba, že jsme si zvykli domnívat se, že státní zástupci a vůbec páni od soudu, jsou nějakí noví, liberální lidé. Kdysi jimi skutečně byli, ale dnes už je to docela jiné. Jsou to ouřadové, kteří myslí jenom na to, kdy už bude dvacátého. Dostává plat, rád by víc, a tím končí všechny jeho záady. Takový člověk vám obžaluje, bude soudit a odsoudí každého, koho budete chtít.“¹⁷

Tato konkrétní pasáž románu je přitom vztažena k případu pronásledování členů náboženské sekty carským státem. „Ale cožpak existují zákony, podle kterých je možné poslat člověka do vyhnanství za to, že si s jinými lidmi čte evangelium?“ Odpověď je opět precizně právně podložená: „Nejen do vyhnanství, ale i do káznice, jen bude-li dokázáno, že si při četbě evangelia dovolili vykládat je ostatním lidem jinak, než je předepsáno čili zavrhlí výklad církevní. Veřejná potupa pravoslavné víry se trestá podle paragrafu sto devadesát šest vyhnanství.“ V této souvislosti není jistě bez zajímavosti, že samotný zisk z románu „Vzkříšení“ je určen pro finanční podporu režimem pronásledované molokánské sekty, jejíž příslušníci se chtěli vystěhovat do Kanady.¹⁸

Naprostá libovůle režimu vůči občanským právům a vůbec právní jistotě jednotlivce, je pak patrná i v replice advokáta, který k právě uvedenému dodává: „Vždycky říkám pánům od soudu, že kdykoli je vidím, nemohu se ubránit pocitu vděčnosti, protože nejsem-li ve vězení, a vy zrovna tak, i my všichni, můžeme za to děkovat jenom jejich dobrotě. Ale nastrojit věc tak, aby kdokoli z nás byl zbaven občanských práv a poslán do vyhnanství, to je pro ně hračka.“ Vše pak v tomto smyslu graduje, když autor popisuje muže, který měl na starosti poměry ve věznicích: „Předpisům shora přikládal mimořádný význam a soudil, že cokoli na světě lze změnit, jen tyto předpisy nikoli. Měl za úkol věznit v kasematech,

¹⁶ Blíže k problematice morálního odsudku soudnictví ve světové literatuře viz POSNER, R. *Law and Literature*. Cambridge: Harvard University Press, 1988, s. 299–309.

¹⁷ TOLSTOJ, L. N. *Vzkříšení*, s. 256–257.

¹⁸ KOSEK, J. Nesuďte, abyste nebyli souzeni (Právo trestat v románu *Vzkříšení* a v dalších textech křesťanského anarchisty Lva Tolstého), s. 91–92.

v samovazbách politické delikventy obojího pohlaví, a to věznit je tak, že během deseti let jich polovina hynula, buď zešileli, umírali na souchotiny, anebo končili sebevraždou.“¹⁹

V 21. kapitole 2. dílu románu pak konečně dochází i na projednání kasační stížnosti v případě Maslovové. Řeč advokáta Fanarina se zdá být velmi přesvědčivá (tentokrát ji autor necituje, ale jen ji povšechně charakterizuje), potřebnou část členů soudního senátu však nakonec nepřesvědčí, přičemž Tolstoj ukazuje i váhu některých předsudků, které nakonec vedly k zamítnutí stížnosti.

Poněkud paradoxně se přitom i ukáže, že mezi členy senátu, kteří hlasovali proti stížnosti byl i dřívější Něchljudovův blízký přítel Selenin, který – v reakci na lamentaci knížete, že takto mizí poslední naděje zachránit nevinnou ženu před nezaslouženým trestem („vyšší instance schválila naprosté bezpráví“) – tohoto následně poučí takto: „Kdyby si senát dovoloval rušit soudní rozsudky podle vlastního názoru o spravedlivosti těchto rozsudků, nemluvě ani o tom, že by senát ztratil jakýkoli opěrný bod a spíše by se ocitl v nebezpečí, že spravedlnost poruší, než jí učiní zadost.“²⁰

Vývojem věcí deprimovaný kníže se tak ale jen utvrzuje ve svém rozhodnutí následovat Maslovovou na Sibiř, když i „vzpomínal na slova amerického spisovatele Thoreaua, jenž za otroctví v Americe říkal, že jediným místem příslušejícím poctivému občanu ve státě, ve kterém je uzákoněno a chráněno otroctví, je vězení. ... Ano, jediným místem příslušejícím poctivému člověku v Rusku, je dnes vězení!“

Další líčení v románu se tak zabývá cestou trestanců na Sibiř, při níž si kníže, který je doprovází, ujasňuje situaci vězňů v tehdejší Rusku. Rozděluje si je tak pro lepší pochopení do čtyř skupin, přičemž ale neopomíná ani teorii: „Koupil si Lombrosa, Garofala, Ferriho i Liszta, Maudsleye i Tarda a pozorně četl.“ Nicméně je zklamán, protože se mu nedostává odpovědi na to, co ho především tíží: „Ptal se na věc velmi jednoduchou. Ptal se, proč a jakým právem jedni lidé zavřeli, mučí, vypovídají, tloučou a zabíjejí druhé lidi, když sami jsou docela stejní jako ti, koho mučí, tloučou a zabíjejí. Odpovědi mu byly úvahy, má-li člověk či nemá svobodnou vůli. Lze usoudit z měření lebky atd., že člověk je zločinec, či nikoli? Jakou úlohu v zločinnosti hraje dědičnost? Existuje vrozená nemravnost? Co jest mravnost? Co jest šílenství? Co jest degenerace? Co jest letora? Jaký vliv na zločinnost má podnebí, strava, nevědomost, nápodoba, hypnotismus, vášně? Co jest společnost? Jaké má povinnosti? ... Bylo tu hodně moudrosti, učenosti a zajímavostí, ale chyběla odpověď na hlavní otázku: jakým právem trestají lidé jiné lidi?“²¹

Je přitom zajímavé, že ačkoliv Tolstoj výše zmiňoval trudný osud politických vězňů, nyní přemístění Maslovové do této skupiny komentuje naprosto pozitivně: „Přeřazením mezi politické Maslovová všestranně získala. Nehledě k tomu, že političtí vězňové měli lepší ubytování, lepší stravu a nezacházelo se s nimi tak hrubě...“ I dále ovšem Tolstoj popisuje celkovou situaci všech vězňů jako velmi neutěšenou, přičemž očima knížete provádí i podrobný a obsáhlý rozbor podmínek, které k tomu vedou.²²

¹⁹ TOLSTOJ, L. N. *Vzkříšení*, s. 286.

²⁰ Tamtéž, s. 299–300.

²¹ Tamtéž, s. 335.

²² Připomeňme v této souvislosti i mnohem horší postavení politických vězňů v sovětském komunistickém režimu, jak o něm výmluvně píše ve svých knihách zejména Solženicyn. Zajímavě o poměrech v carském vězeňství na ostrově Sachalin psal i Čechov. Blíže viz FIGES, O. *Natašin tanec. Kulturní historie Ruska*. Praha – Plzeň: Beta – Dobrovský Ševčík, 2004, s. 344–347.

K obratu konečně ale dochází i v situaci Maslovové, neboť v Seleninovi se nakonec přeci jen hnulo svědomí, a podal v její věci žádost k apelační komisi, kde byla nakonec i kladně vyřízena. Fakticky to tedy znamená (jak stojí i v příslušném dokumentu), že „Jeho císařské Veličenstvo vyslechnuvši nejponíženější hlášení, ráčilo nejmilostivěji vyslyšeti prosbu Maslovové a přikázati, aby jí byly nucené práce změněny ve vyhnanství na Sibiři“. Tím se pak i právní problematika celého díla uzavírá.²³

Závěrem

Vidíme tak, že autor svým dílem opravdu tehdy vládnoucí carský režim Mikuláše II. nikterak nešetřil. Zásadní je samozřejmě kritika tehdejšího právního systému, stejně tak ovšem vystupuje do popředí i odsouzení obrovské a nefunkční soudní byrokracie, která doslova drtí všechny, kdo upadli do jejích tenat. Vedle nekompromisního odmítnutí tehdejšího nastavení vězeňského systému je zde pak i zřejmý nesouhlas s poměry, v nichž společenské postavení a bohatství dávají jednotlivci neúměrně lepší postavení právě na úkor neprivilegovaných vrstev.

Tolstoj se ostatně v této souvislosti dotýká v románu i dalších právních otázek, zejména pak problematiky spravedlivého rozdělení půdy mezi rolníky. Od kritiky ruského státu konečně Tolstoj přechází i k více filozofickému pojetí zločinu a trestu, když vlastně v duchu svého určitého „křesťanského anarchismu“ odmítá trestání jednoho člověka druhým, byť tento se opírá o institucionálně zakotvenou veřejnou moc.

Přes již výše uvedenou charakteristiku, že se jedná o výrazně „právnícký román“ (což výše uvedené citace s přesnými a v beletrii jistě spíše nezvyklými odkazy na konkrétní znění jednotlivých paragrafů přesvědčivě dokládají), nesmíme ovšem zapomenout, že nesmlouvavá kritika zejména ruského trestního práva a vězeňského systému, byla jen částí – a to stále tou méně významnou – záměru, který si Tolstoj napsáním tohoto díla předsevzal.

Tím bylo především vylíčení „mravního obratu“ a doslova „vzkříšení duše“ kajícího se hříšníka, který nakonec dokáže prohlédnout přetvářku společnosti své doby a přiklonit se k principům života inspirovaným evangelijním poselstvím.

²³ TOLSTOJ, L. N. *Vzkříšení*, s. 452.